

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED DURING INTERROGATION IN HUMANITARIAN AID FRAUD PROCEEDINGS

Латишев В.П., здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

Наголошено, що допит, як одна з найбільш ефективних слідчих (розшукових) дій, є ключовим елементом у збиранні доказів і розкритті кримінальних правопорушень. Ця слідча (розшукова) дія є обов'язковим слідчим заходом, який дозволяє зібрати інформацію про кримінальне правопорушення безпосередньо від його учасників або свідків. Водночас проведення допитів під час розслідування різної категорії кримінальних проваджень відзначається певною специфікою, що вимагає з'ясування ряду обставин. Не виключенням є й проведення допиту у кримінальних провадженнях щодо шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги, що вимагає визначення ряду обставин, які підлягають встановленню. Наукову статтю присвячено висвітленню обставин, що підлягають встановленню під час допиту у кримінальних провадженнях щодо шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги. Висвітлено наукові підходи ряду вчених до цієї проблематики. Акцентовано, що при дослідженні обставин вчинення шахрайства головним завданням слідчого є встановлення, чи взагалі в діянні особи містяться ознаки кримінального правопорушення, встановлення умислу особи та ряду інших обставин, що мають значення для встановлення об'єктивної істини. З'ясовано, що зміст вини обумовлений співвідношенням її інтелектуального і вольового моментів. Наголошено, що кожне провадження передбачає доказування як об'єктивних ознак складу злочину (характер діянь, наслідки), так і суб'єктивних (ступінь усвідомлення, вольове ставлення). Для встановлення відповідальності особи за вчинення шахрайства необхідно довести не лише сам факт вчинення злочинного діяння, а й те, що воно було вчинене умисно, з конкретним мотивом і метою. Наголошено й на специфіці встановлення під час допиту обставин, пов'язаних із доведенням умислу особи. Акцентовано на важливості встановлення психологічного контакту під час допиту та критичності до сприйняття показань від допитуваної особи.

Ключові слова: кримінальне провадження, обставини, що підлягають встановленню, допит, розслідування, шахрайство, гуманітарна допомога.

It is emphasized that interrogation, as one of the most effective investigative (search) actions, is a key element in gathering evidence and uncovering criminal offenses. This investigative (search) action is a mandatory investigative measure that allows you to collect information about a criminal offense directly from its participants or witnesses. At the same time, the conduct of interrogations during the investigation of various categories of criminal proceedings is marked by a certain specificity, which requires the clarification of a number of circumstances. Interrogation in proceedings related to fraud in the field of humanitarian aid is no exception, which requires the determination of a number of circumstances to be established. The scientific article is devoted to highlighting the circumstances to be established during the interrogation in the proceedings regarding fraud in the field of humanitarian aid. The approaches of scientists to this concept are analyzed. It is emphasized that when investigating the circumstances of the commission of a socially dangerous act, the main task of the investigator is to establish whether the person's actions contain signs of a criminal offense, to record the relevant traces of a criminal offense and to establish other circumstances to be established. It was found that the content of guilt is determined by the ratio of its intellectual and volitional moments. In connection with this, in each proceeding, the degree of awareness of the person of the specifics of the object of encroachment, the nature of the acts committed by him, the consequences of other objective signs of the composition of the crime and legally significant circumstances, as well as the volitional attitude to the consequences, must be proven. Investigative bodies and the court must concretely prove to the suspect and other subjects of the criminal process what the deliberate motive was, how the criminal intent was implemented, what was the purpose of the crime and the form of guilt. In addition to the circumstances to be established in accordance with Art. 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, a number of other circumstances are also covered. Emphasis is also placed on the specifics of establishing during the interrogation the circumstances related to proving a person's intent. Emphasis is placed on the importance of establishing psychological contact during interrogation and criticality towards the perception of testimony from the interrogated person.

Key words: criminal proceedings, circumstances to be established, interrogation, investigation, fraud, humanitarian aid.

Актуальність теми. Допит, як одна з найбільш ефективних слідчих (розшукових) дій, є ключовим елементом у збиранні доказів та розкритті кримінальних правопорушень. Ця слідча (розшукова) дія є обов'язковим слідчим заходом, який дозволяє зібрати інформацію про кримінальне правопорушення безпосередньо від його учасників або свідків. Водночас проведення допитів під час розслідування різної категорії кримінальних проваджень відзначається певною специфікою, що вимагає з'ясування ряду обставин. Не виключенням є й проведення допиту у провадженнях щодо шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги, що вимагає визначення ряду обставин, які підлягають встановленню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремим аспектам проведення допиту під час розслідування шахрайства приділяли увагу такі вчені-криміналісти: А.Ф. Волобуєв, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'яничков, Г. А. Матусовський, Н. В. Павлова, В. М. Плетенець, М. В. Салтєвський, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін.

Натомість, питання щодо встановлення обставин, які підлягають встановленню під час проведення допиту у провадженнях щодо шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги, досліджено не повною мірою і потребують додаткового висвітлення.

Метою статті є висвітлення обставин, що підлягають встановленню під час допиту у кримінальних провадженнях щодо шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Кожне кримінальне правопорушення – подія, але не кожна подія – кримінальне правопорушення. При доказуванні обставин, які утворюють подію злочину, належить встановлювати передбачені нормою кримінального закону діяння наслідки для матеріальних складів та наявність між ними причинного зв'язку вчинення. Подія злочину розуміється як елемент об'єктивної сторони складу злочину, що відбуваються у певному часі, місці та певним способом. Перелік таких ознак визначається відповідною нормою кримінального закону, що визнає злочином конкретне суспільно небезпечне діяння, та іншими нормами КК [1; 2, с. 107].

Отже, злочинний процес – це послідовність подій від злочинної дії до настання злочинних наслідків. Між цими діями та наслідками повинен бути причинний зв'язок. Ці дії вчиняються певним способом, у певному місці та певний часовий період.

Натомість, П. П. Андрушко вважає, що оцінюючи злочин, необхідно виходити за рамки просторових та часових координат і враховувати весь спектр обставин, що його супроводжували, зокрема, мотиви, цілі та форму вини винного. Подія злочину – більш широке, узагальнююче поняття: не лише об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, а й склад кримінального правопорушення в цілому є елементом події кримінального правопорушення, оскільки склад кримінального правопорушення набуває правового режиму (правового статусу) події кримінального правопорушення за умови, що діяння характеризується ознакою (має властивість) суспільної небезпечності. Тому, законодавець прямо вказує на необхідність доказування не лише факту вчинення кримінального правопорушення, а й усіх елементів суб'єктивної сторони, таких як вина, мотив і мета, для встановлення винуватості особи [2, с. 107]. Так само можна наголосити і на важливості встановлення самого суб'єкта, який брав участь у вчиненні кримінального правопорушення.

Втім, у цьому розрізі В. І. Галаган та І. Ю. Саліхова акцентують, якщо розглянути взаємозв'язок всіх обставин, передбачених частиною 1 статті 91 КПК України, то очевидно, що ці елементи тісно пов'язані між собою. Однак, невстановлення наявності в діянні особи власне події кримінального правопорушення унеможлиблює встановлення всіх інших обставин. Разом з тим, встановлена відсутність події кримінального правопорушення та її структурних складових – часу, місця, способу та інших обставин – є беззаперечною підставою для закриття кримінального провадження відповідно до пункту 1 частини 1 статті 284 КПК України. Прийняття такого процесуального рішення передбачає відсутність потреби встановлення інших елементів предмета доказування, визначених у частині 1 статті 91 цього Кодексу [3, с. 49]. Отже, встановлення під час допиту цих обставин є дуже важливим завданням.

Слід зауважити, що інформація, яка стосується предмета допиту у кримінальному провадженні щодо шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги може мати специфічний характер. Тому, під час підготовки до допиту, слід ознайомитися із:

- спеціальною літературою, що розкриває особливості функціонування сфери волонтерської та благодійної діяльності, або надання гуманітарної допомоги;
- специфікою організації та порядком функціонування гуманітарних фондів, благодійних та волонтерських організацій;
- порядком документообігу системою обліку та звітності благодійних організацій (гуманітарних фондів);
- змістом попередньо вилучених документів;
- інформаційно-довідковими матеріалами [4, с. 127].

З чого виходить, що для всебічного розуміння контексту протиправних дій у сфері гуманітарної допомоги необхідно детально вивчити не лише галузеве законодавство, а й специфіку організації та функціонування волонтерських структур, а також особливості їхнього документообігу та обліку.

У цьому розрізі Н. А. Лисенко справедливо наголошує, що тільки знаючи нормативно-правову складову волонтерської та благодійної діяльності слідчий успішно апелюватиме аргументами та фактами під час допиту осіб, які причетні до шахрайських дій, в змозі задавати правильні питання та розпізнавати неправдиві показання. При допиті осіб, що стосуються питань, які вимагають спеціальних знань, слід передбачити залучення фахівців для отримання об'єктивної та повної інформації [4, с. 127].

Варто звернути увагу й на високі психологічні особливості осіб, які вчиняють такі шахрайства.

Слідчому необхідно врахувати обставину, що однією з істотних властивостей цих осіб є постійна готовність

використовувати обман, винахідливість у його застосуванні. Так, зазначений тип злочинців характеризується психологічною стійкістю та володінням прийомами й методами психологічного впливу на людину – переконанням та навіюванням. Зазначене вимагає від слідчого прояву рішучості у встановленні тих або інших обставин справи, критичного ставлення до поведінки допитуваного та змісту його показань [5, с. 290].

Тому встановлення психологічного контакту із підозрюваним у таких провадженнях має особливу специфіку.

Дослідження механізму формування психологічного контакту дозволяє не лише зрозуміти особливості його встановлення, а й розкрити причини виникнення перешкод у спілкуванні та розробити ефективні стратегії для його підтримання. Ефективність встановлення психологічного контакту під час допиту безпосередньо залежить від гнучкості слідчого та його здатності адаптувати стратегію спілкування до конкретних умов кожної слідчої ситуації. Сформульовані етапи встановлення психологічного контакту повинні: регулювати процес установлення, підтримання та закріплення психологічного контакту; допомогти ліквідувати дію негативних чинників та усунути перекручення, що виникають із природи формування психологічного контакту; враховувати рівні формування психологічного контакту; дослідити можливості ефективного застосування тактичних прийомів його встановлення при проведенні допиту та ін. [6, с. 2].

У цьому розрізі О. О. Когут зазначає, що спостережливість за мімікою та жестами підозрюваного є незамінним інструментом для викриття обману, оскільки саме невербальні сигнали часто видають справжні емоції та наміри. Якщо людина хоче приховати свої переживання або наміри, її обличчя стає малоінформативним, міміка добре контролюється. По вираженню обличчя можна зрозуміти наміри людини. Якщо під час спілкування людина займає активно-жорстку позицію, то вона зазвичай дивиться в обличчя, прямо в очі, широко відкриваючи очі, губи твердо стиснуті, брови нахмурені, часто вона говорить скрізь зуби, майже не рухаючи губами. Розуміння станів співбесідника надає можливість зрозуміти його наміри [7, с. 100].

Серед основних обставин, що повинні з'ясуватися під час допиту, здебільшого виступають: дані про особу допитуваного: дані про сім'ю, особливості здоров'я, освітній рівень, професійна складова, наявність судимості тощо; які конкретно дії, пов'язані із вчиненням кримінального правопорушення, за яких обставин, мотивів та метою; коли, де й за яких обставин учинено кримінальне правопорушення та у чому конкретно проявились злочинні дії; причина протиправних дій та ставлення особи до своїх дій, їхня оцінка; взаємовідносини між злочинцем та потерпілим; кількість й загальні прикмети учасників протиправних дій; наявність слідів кримінального правопорушення; обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність; чи зустрічався потерпілий із підозрюваними або їх знайомими після здійснення протиправних дій та ін. [8, с. 273; 9]. Хоча наведені обставини є важливими для розслідування, слід пам'ятати, що процес допиту є динамічним і може вимагати уточнення та доповнення переліку питань залежно від отриманої інформації.

Зокрема, під час допиту потерпілого від шахрайства у сфері гуманітарної допомоги можуть бути встановлені наступні обставини:

- чи відноситься потерпілий до категорії осіб, які потребують гуманітарної допомоги;
- чи здійснював потерпілий пошук потенційних благодійників або волонтерів, та протягом якого часу;
- які деталі його пошуку благодійної допомоги, зокрема, якими каналами він користувався для пошуку потенційних донорів (чи використовував для цього друковані оголошення, онлайн-платформи або інші канали комунікації тощо);
- чи звертався до різних благодійних фондів та волонтерських організацій, яких саме, які наслідки такого звернення;

– чи передбачалися якісь фінансові відрахування за отримання благодійної допомоги, а якщо так, то в якому розмірі і чи були ці умови зафіксовані документально;

– яка саме благодійна (гуманітарна) допомога пропонувався;

– як виглядали шахраї, яка їх кількість, чи пред'являли документи, що посвідчують їхній статус та законність їхньої діяльності;

– чи не було підозри у потерпілого щодо законності дій цих осіб, в чому полягала ця підозра;

– які заходи вживав потерпілий для перевірки достовірності пропозиції, знайденої в Інтернеті, особливо щодо контактних даних;

– чи не підписував різноманітних документів без вивчення їх змісту;

– хто був присутній під час вчинення шахрайських дій; – коли саме потерпілий зрозумів, що у відношенні нього вчинено шахрайські дії [9].

Якщо мало місце безпосереднє спілкування потерпілого з псевдоволонтерами чи благодійниками, слід з'ясувати, чи пред'являлися останніми документи, що посвідчують їх статус та законність їх діяльності, чим викликана довіра потерпілого по відношенню таких осіб, як вони виглядали; за яких обставин потерпілий дізнався, що його ошукали, яка була його реакція [4].

До предмету допиту підозрюваного у провадженні щодо шахрайства у сфері гуманітарної діяльності здебільшого відноситься встановлення наступних обставин:

– обставини вчинення шахрайства;

– дані про особу шахрая;

– відношення допитуваного до сфери волонтерства та благодійності, існування фактів, які можуть свідчити про протиправність дій, в чому це проявляється;

– питання про легітимність функціонування волонтерських організацій та благодійних організацій (гуманітарних фондів) тощо;

– напрям, в якому здійснювалася волонтерська та благодійна діяльність;

– документи, які підроблялися шахраями для здійснення гуманітарної допомоги;

– особливості здійснення шахрайських схем;

– перелік осіб, яких ошукали шахраї тощо [4, с. 135].

Певну специфіку має й допит свідка. Зокрема, у деяких випадках свідок досить добре розуміє факти та деталі, про які запитує слідчий, але не хоче про них говорити взагалі або дає неправдиві показання. Мотиви такого вчинку – замовчування або хибності – можуть бути різноманітними: небажання свідка оприлюднити свої неправомірні дії, побоювання за власну репутацію; хибне уявлення про те, що керівництво здійснювало правомірні дії, а відкриття кримінального провадження є не що інше, як тиск з боку влади чи зацікавлених осіб; побоювання втратити роботу; страх помсти; небажання надалі бути учасником кримінального провадження. Така поведінка свідків може бути результатом попередньої змови [10, с. 314].

Підлягають встановленню також причинний зв'язок між діями винних осіб та їх наслідками, зв'язок шахрая з потерпілим, обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, та інші обставини, з'ясування яких допомагатиме органам досудового розслідування розкрити шахрайство та викрити осіб, які до цього причетні.

Отже, точне встановлення під час допиту обставин шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги є ключовим для правильного юридичного оцінювання діяння та визначення справедливої міри покарання винного. Разом з тим, допит повинен здійснюватися в умовах, що психологічно позитивно відображаються на об'єктивності та точності показань допитуваної особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. М. Бурдоль та ін. Харків: Право, 2012. 768 с.
2. Андрушко П. П. Встановлення відсутності події кримінального правопорушення як підстава закриття кримінального провадження: окремі кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти застосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 105-112.
3. Галаган В. І., Саліхова І. Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає показуванню у кримінальному провадженні: монографія. Київ, 2017. 198 с.
4. Лисенко Н.А. Особливості проведення допиту під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності (організаційні аспекти). *Правові новели*. 2020. № 12. С. 139-144.
5. Дехтярьов Є. В. Особливості тактики допиту особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. № 3. С. 286-292.
6. Баранчук В. В. Етапи формування психологічного контакту при допиті. URL: <https://core.ac.uk/download/230566461.pdf> (дата звернення 11.04.23 р.)
7. Когут О. О. Теоретичний аналіз психологічних складових визначення правдивих показань у процесі проведення слідчих дій. С. 98-105. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jgm/v9/i11/11.pdf> (дата звернення 27.02.2021 р.)
8. Сіроух І.В. Забезпечення прав підозрюваного під час допиту при розслідуванні злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* 2018. Спеціальний випуск № 3. С. 272-275.
9. Титор Д.П. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 133-137
10. Давченко Т. Тактика допиту у кримінальних провадженнях доведення до банкрутства (ст. 219 КК України). *Підприємство, господарство і право*. 8/2020. С. 310-316.